

Оксана ПЕТРІВ

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У статті проаналізовано філософсько-антропологічні феномени – “чесність з собою”, конкордизм, щастя, дискордизм, за допомогою яких відображено розмірковування В.Винниченка про зміст людського існування. Основними категоріями екзистенційного філософування мислителя є ті, за допомогою яких письменник-філософ осмислює проблему існування людини у світі, у стосунках із самою собою – на рівні свідомості та самосвідомості.

Ключові слова: “чесність з собою”, конкордизм, щастя, дискордизм,

Провідною темою літературно-філософської творчості Володимира Винниченка є тема існування людини відповідно до її сутності, а тому основним персонажем творів письменника-філософа є саме людина. В.Винниченко акцентує увагу не на зовнішніх подіях, а на ній самій, на внутрішній людині, на виборі людиною самої себе, своєї сутності. Бажаним ідеалом є людина, що має високі моральні якості. Вимірами буття винниченківської людини є її буденність, граничність (межовість) та те, що виводить її за межі часопросторових характеристик, – трансценденція.

Творчу спадщину В.Винниченка досліджували зокрема Григорій Костюк, Семен Погорілий [8], Мирослав Попович, Володимир Панченко [7], Лариса Мороз, Микола Жулинський, Галина Сиваченко [11]. Г.Костюк та С.Погорілий досліджували біографію В.Винниченка, вивчали архівні документи письменника, відшуковуючи важливий фактологічний матеріал. Це дало можливість виявити чинники філософської рефлексії

мислителя. Г.Сиваченко у своїй монографії [11] дослідила творчу спадщину В.Винниченка доби еміграції, актуальні ідеї, постановки нових проблем моралі та етики, а також процес формування нового художнього мислення письменника, яке відповідало пошукам європейської культури першої половини ХХ ст. У загальній проблемі осмислення творчої спадщини В.Винниченка недостатньо дослідженим є світоглядно-філософський зміст його творів, рефлексія письменника над проблемою існування людини.

Метою статті є виявлення філософсько-антропологічних феноменів у творчості Володимира Винниченка, за допомогою яких відображено розмірковування мислителя про зміст людського існування. Основними категоріями, філософсько-антропологічними феноменами екзистенційного філософування Володимира Винниченка є ті, за допомогою яких письменник-філософ осмислює проблему існування людини у світі – інших людей, предметів і явищ; у стосунках із самою собою – на рівні свідомості та самосвідомості, у трансценденції – до щастя, в якому здійснюється людська свобода та яке є необхідною умовою творення людиною самої себе. Спробуємо здійснити їх інтерпретацію у світлі філософії класичного екзистенціалізму та української традиції “філософії серця”.

У Винниченкових творах життєвий простір людського буття складний і багатомірний, антитетично-діалектичний у своїй основі. У них ретельно виписані етико-філософські виміри буття – конкордизм (лат. *concordia* – погодження, згода) та дискордизм (лат. *discordia* – розлад), трансцендентна направленість людського існування до щастя, яка визначається філософсько-антропологічним феноменом “чесності з собою”, що супроводжується екзистенціалами вини, відповідальності, страху, боротьби тощо. Реалізація настанов філософії конкордизму передбачає досягнення людиною стану екзистенції, за В.Винниченком, рівноваги тілесного і духовного, соціального та індивідуального, особистісного та колективного.

У романі “Чесність з собою” (1911) Володимир Винниченко літературно-художніми засобами обґрунтовує філософсько-екзистенційну концепцію “чесності з собою”. А саме, споглядаючи життя, існуючи в повсякденному бутті,

людина робить власні висновки і спостереження над собою та іншими, узгоджує їх із власними почуттями і здійснює акт свободи волі, в якому знято всі думки і перешкоди, забобони людської моралі для існування людини на новому витку буття: “Чесність з собою – це нова мораль... Ось тобі життя, дивись, живи і роби свої власні висновки... власні! Ці висновки, думки доведи до почуття. Коли доведеш, то повинен статися вогонь... це воля, яка і діє... Щоб бути чесним з собою, потрібно (думку) довести до почуття...” [1, 40]. Для реалізації принципу чесності з собою, за Винниченком, необхідним є акт самоусвідомлення людиною власного буття: “Люди завжди будуть думати так, як живуть... Лишень би думка з’явилася, а життя заставить прийняти чи відкинути. Тільки не потрібно насилувати життя...” [1, 71 – 72].

Людина має бути свободною відносно власного волевияву, ця свобода людини, за В.Винниченком, є тотальною: “...якщо робите щось, робіть всією істотою своєю. Не розумом, не почуттям, а тим і іншим разом” [1, 88]. Людина вільного волевияву здатна відповідати за свої дії: “...нехай кожна дія твоя буде результатом погодження розуму і почуття твого, і тільки твого, але не тих, хто інакше живе і відчуває. Будь чесним тільки з собою!” [1, 92], а також вільно визначати сутнісні підстави власного воління: “Все є цінністю: і мрія, і чобіт, і тіло, і душа. Чим більше цінностей людина бачить у світі, тим вона сама цінніша...” [1, 99]. Людину, яка чесна з собою, В.Винниченко протиставляє тим, “...які ніколи із світлом не ходять у підвали своїх душ із страху задихнутися від бруду. Але ззовні чисті і спокійно-впевнені” [1, 169].

Підсумовуючи, визначимо феномен “чесності з собою” у Володимира Винниченка як категорію його філософсько-екзистенціального вчення, як постулат істинного буття людини, в якому “серце” (почуття) домінує над “головою” (розумом, думками), а єдність думки і почуття породжує свободу волевиявлення, яка робить людину здатною відповідально обирати власні мотиви і цінності, формувати власну душу і власне “Я”. Філософська рефлексія В.Винниченка зосереджена навколо проблеми співвідношення тілесного і душевного, чоловічого і жіночого, свідомості та самосвідомості. Власне,

сформульована В.Винниченком мисленнева конструкція “чесність з собою” відповідає поняттю самосвідомості, оскільки чесність (щирість) – це принцип світовідношення людей із чистою совістю, що живуть відкрито за чітко визначеною ціннісною шкалою, у яких соціальна роль збігається з покликанням, міжособистісні контакти – з дружніми уподобаннями, життєвий шлях – зі світоглядними уявленнями та установками. Щира (чесна) людина відзначається органічністю і цілісністю життєдіяльності, вона вірить у те, що робить, переконана у правильності принципів, відповідно до яких живе [9, 213].

З проблемою щирості, чесності із собою, самосвідомості пов’язана проблема самопізнання, яка в історії української філософії найповніше представлена філософією Григорія Сковороди, його закликком із праці “Наркіс. Розмова про те: пізнай себе”: “Пізнай самого себе!”. За Г.Сковородою, пізнати самого себе, віднайти себе самого і знайти людину є тотожними поняттями. Філософ розуміє акт самопізнання як процес заглиблення людини у свій внутрішній світ, результатом чого постає не зміна навколишнього світу, а перевтілення самої людини. У цьому – сенс людського життя, адже, розкриваючи, пізнаючи саму себе, людина повертається до глибинних основ свого існування. Український мислитель наголошував на тому, що процес самопізнання людини відбувається без сторонньої допомоги; його за людину не може виконати ніхто інший; у цьому полягає унікальність, своєрідність, незамінність кожної окремої людини.

С.К’єркегор також приділяє увагу проблемі пізнання і виборі людиною самої себе: “Етичне пізнання самого себе... (це) вільні роздуми над самим собою, самоаналіз, який є результатом вільної внутрішньої діяльності людини. Тому я з наміром вживаю вислів “вибрати себе самого” замість “пізнати себе самого”... Лише із себе самого може людина почерпнути пізнання себе самої... Пізнавши себе самого і вибравши себе самого, індивідуум може приступити до втілення в собі свого ідеального “Я”, причому, однак, повинен твердо пам’ятати, що це “Я” перебуває – як уже сказано вище – в ньому самому...” [6, 338]. До того ж філософ зазначає, що естетичний (безпосередній)

шлях життя веде до самознищення людської особистості, етичний шлях (завдяки якому кожний є тим, чим є) – це шлях, на якому людина знаходить себе.

З'ясовуючи сутність винниченківського екзистенційного феномену “чесності (щирості) з собою”, звернемося до сартрівського дослідження буття і ніщо, в контексті якого Ж.-П.Сартр визначає “ідеал щирості”, який “...означає не що інше, як завдання, яке неможливо виконати і сенс якого суперечить структурі моєї свідомості. ...бути щирим – це бути тим, чим не бувають” [10, 116]. Ж.-П.Сартр трактує щиросердність як вимогу від людини “...бути тим, чим вона є, аби більше не бути тим, чим вона є. У цьому глибокий сенс фрази “Грішник, який покався, вже наполовину прощений” [10, 119], що призводить до самообману, до певної втечі. Ж.-П.Сартр переконаний, що “разом із самообманом з'являються істина, метод мислення, тип буття речей; і цей світ самообману, який раптом оточує суб'єкт, має як онтологічну характеристику те, що буття є тим, чим воно не є, і не є тим, чим воно є” [10, 124]. Тобто в самообмані людині відкривається істина, що вона сама є основою цінностей і значень світу, що центр світу проходить через неї. Це знання приводить до справжнього буття людини: “Якщо між буттям щиросердності та самообману немає розбіжності (оскільки самообман охоплює щиросердність і прослизає в саму основу свого проекту), то це не означає, що радикально уникнути самообману неможливо. Але це водночас припускає відновлення буття, зіпсованого завдяки самому собі, буття, яке ми назвемо справжнім...” [10, 128].

Справжнє, автентичне буття містить у собі первісну свободу, відповідальність за себе і світ навколо себе; воно пов'язане не з позитивними людськими якостями, а має певну орієнтацію, проект, спрямованість і трансцендентність: “Людина вільна, бо є не собою, а присутністю собі. Буття, що є тим, чим воно є, не може бути вільним. Свобода – це якраз ніщо, яке було в серці людини і яке змусило людську реальність робитися замість бути. ...для людської-реальності бути – це вибирати себе; до неї ні ззовні, ні зсередини не приходить нічого, що вона б могла отримати чи прийняти” [10, 607]. За Ж.-П.Сартром, самообман, який виникає в ситуації щиросердності, викликаний

тривоною як граничною ситуацією буття людини, в якій відбувається момент істини – момент вибору людиною себе-в-сутності-свого-існування.

Герої В.Винниченка, які перебувають в екзистенційній ситуації “чесності з собою”, на вимогу, за Ж.-П.Сартром, “щирості” роблять к’єркегорівський вибір “або – або”: вони або чинять самогубство, або продовжують жити, здійснюючи екзистенційний вибір себе в нових умовах свого існування. Так, Тарас і Віра закінчують життя самогубством, яке, за Ж.-П.Сартром, “...не можна розглядати як кінець життя, якому я правитиму за основу... будучи актом мого життя, воно й саме вимагає значення, якого може йому надати тільки майбутнє, але оскільки воно є останнім актом мого життя, то заперечує це майбутнє, залишаючись, таким чином, цілком невизначеним” [10, 733]; Маруся, після декількох невдалих спроб, залишає заняття проституцією і продовжує самоосвіту; Дара пориває із чужим для неї соціальним оточенням і віддається почуттю кохання до іншого чоловіка; Мирон, проповідуючи постулат чесності із собою, експериментуючи над собою та іншими, живе повсякчас за цим принципом.

Отже, винниченківську мисленеву категорію “чесність з собою” ми розглянули у проєкції вчень С.К’єркегора, Ж.-П.Сартра, Г.Сковороди і трактуємо її як філософсько-антропологічний феномен, що відповідає таким категоріям екзистенційної філософії, як “пізнання себе”, “свобода”, “тотальність людського буття”.

Життєвий і творчий шлях Володимира Винниченка, вся його філософсько-літературна спадщина представляє складну етико-філософську систему вчення і вчинків, яку він назвав “конкордизм” (від французького *concorde* – узгодження). Винниченківська концепція конкордизму наявна у творах, які ще не були опубліковані ні в Україні, ні в діаспорі, що значною мірою ускладнює дослідження категорії щастя як філософсько-антропологічного феномену у творчості В.Винниченка. У зв’язку з цим звертаємося до досліджень тих, хто працював з рукописами в архіві письменника в Українській Вільній Академії Наук у США при Колумбійському університеті (Нью-Йорк), зокрема до досліджень Галини Сиваченко [11, 168].

Проаналізуємо основні положення винниченківської концепції конкордизму (опосередковано через дослідження Галини Сиваченко), спроектувавши їх на вчення екзистенціальної філософії та доповнивши власними спостереженнями.

Як зазначає Г.Сиваченко, опрацювавши чималу кількість філософських творів, В.Винниченко задумав спершу написати “Книгу про щастя”, наріжним каменем її методології мала бути ідея “чесності з собою”, гармонізація творення свого внутрішнього світу. Екзистенційну основу щастя В.Винниченко передає формулою: “Щастя є твір нашої волі, розуму, сил” [3, 68]. Дослівно інтерпретуючи визначення В.Винниченка, розуміємо щастя як стан існування (тут і зараз), який передує (“щастя є твір...”) людській сутності (“...нашої волі, розуму, сил”). Г.Сиваченко пише, що стан щастя інтерпретується В.Винниченко як відчуття гармонійної співвіднесеності особистості з навколишнім світом.

Уже його ранні твори дають підставу співвідносити поняття “щастя” з “гармонією”, “рівновагою”, що, власне, тлумачиться як внутрішня цілісність людини. Саме прагнення такої внутрішньої рівноваги і є початком відліку у Винниченковій етичній системі, що є певною формою трансцендентності без участі Бога. У “Конкордизмі” В.Винниченко заявляє про власне ставлення до життя, побудоване на тому, що природне й органічне прагнення щастя є споконвічною потребою “всього живого” і народжується зсередини [11, 427]. Складовою щастя є, за В.Винниченко, і фізичний баланс, у якому “тіло людини є комуна, є рівноправне прекрасне суспільство, де немає диктаторів, королів, вождів, ніякого начальства і командирів. Страждання однієї частини комуни є стражданням усього цілого” [11, 431]. Варто тут згадати про трактування тіла Ж.-П.Сартром, який уводив тіло до складу сутнісних визначень людини, обґрунтовував його значення як невід’ємний вимір людського буття: “Тіло – інструмент, яким я є. Воно є моєю фактичністю буття “серед-світу”...необхідністю конкретного й випадкового існування серед світу” [10, 503 – 504].

Винниченківське розуміння щастя як рівноваги, внутрішньої гармонії, душевного і фізичного здоров’я,

послідовності дій і почуттів, волі є близьким і генетично пов'язаним єдиною традицією з потрактуванням щастя у творчості Григорія Сковороди, з його постулатами самопізнання, сродності і рівної нерівності. Г.Сковорода розглядає щастя як стан незалежності та душевного спокою, що досягається шляхом звільнення від тиску зовнішнього світу і подолання бентежних пристрастей, злої волі всередині людини. Щастя – це “веселість”, яка є виявом “здоров’я гармонійної душі” [5, 117 – 118]. У діалозі “Розмова п’яти подорожніх про істинне щастя в житті (Товариська розмова про душевний мир)” Г.Сковорода наголошує, що “шлях до щастя” відчинений “кожному без вибору диханню” [12, т.1, 331]. Істинне щастя незалежне від зовнішніх факторів, а тому філософ спростовує уявне розуміння щастя як опанування речами світу: “...високі посади, веселе місто, всілякі гриська та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити духа і тим вигнати нудьгу, що зволоділа вами” [12, т.1, 325].

Формулювання щастя у В.Винниченка дивним чином збігається зі сквородинським: “...істинне щастя... живе у внутрішньому мирі серця нашого... Тілесне здоров’я є не що інше, як рівновага і погодженість вогню, води, повітря та землі, а присмирення думок, що бунтують її, є здоров’я душі і вічне життя” [12, т.1, 345]. Як і у В.Винниченка, досягти щастя у Г.Сковороди означає досягти душевного миру: “...немає корисніше та важливіше, як богомудро управляти не зовнішньою, домашньою, а внутрішньою душевною економією, тобто пізнати себе і зробити лад у серці своєму” [12, т.1, 353]. Констатуючи спорідненість екзистенціального філософування у В.Винниченка і Г.Сковороди щодо феномену щастя (джерелом якого, на думку філософів, є людська душа, “внутрішня людина”, “сродність”, чесність із собою і зі світом), апелюємо до застереження С.К’єркегора “...придбати увесь світ, але втратити себе самого, нашкодити душі своїй” [6, 250]. Не лише за змістом, а й майже дослівно к’єркегорівська теза відповідає сквородинському: “Яка нам користь дістати у володіння цілий Всесвіт, а душу загубити? Що ти у світі знайдеш таке дороге і корисне, що б замінити зважився на душу твою?” [12, т.1, 350]. Як бачимо, обґрунтування філософсько-антропологічного щастя

у В.Винниченка відповідає напряму екзистенціального філософування як в українській, так і в європейській традиції та виявляє ідеал екзистенційної людини – людини в сутності свого існування, умовою якого є чесність із собою, самозаглиблення та самопізнання.

Одним із правил досягнення щастя, за В.Винниченком, є настанова: “Завсігди пам’ятай, що всі люди і ти сам хворий на страшну хворобу дискордизму...”. Філософсько-антропологічний феномен дискордизму В.Винниченко обґрунтовує як відсутність рівноваги, дисбаланс, дезорганізацію, безладдя сил в організмі, який у художньо-образному варіанті зветься “непомітною духовною проказою”. За В.Винниченком, людство дуже давно захворіло на духовну проказу (роман “Лепрозорій”, 1938 рік). Як зазначає Семен Погорілий, “капіталізм, фашизм, комунізм та інші “ізми” є шаблями тієї ж самої хвороби планетарної проказельні – дискордизму” [8, 70]. У філософській спадщині Григорія Сковороди неодноразово натрапляємо на образ філософсько-антропологічного феномену світу: “...світ же – це море потопельників, країна, бита моровим повітрям...” [12, т.2, 111]; “...В цій прірві живуть псевдоклятиви, лицемірства, обмани, лукавства, зради і всі страшилища таємних і явних мерзотностей...” [12, т.1, 146].

І Г.Сковороду, і В.Винниченка єднає бажання і бачення шляхів виходу із залежності від суєтного, грішного, нещасливого, дискордистського світу. Для Григорія Сковороди – це шлях у “край райський, благословенне царство блаженного отця, який поклав потрібне у зручності, а незручні справи в непотрібному” [12, т.2, 100]; де “...користь з красою, краса ж з користю нероздільні...” [12, т.2, 102]; а слідування природі відкриє людині “знання про те, що нам корисно” [12, т.1, 326], що людина “спершу не розшукає всередині себе, без користі шукатиме в інших місцях” [12, т.1, 352]. Для Володимира Винниченка подолання дискордизму – це “Головна, сутня підвалина особистого щастя – відсутність злого, темного всередині себе” [2, 157]; це дотримання “постанови: ...в інтересах... миру з самим собою... бути до людей якомога терпимішим, вибачливішим, розуміючим, добрим, любовним, прощальним” [2, 160]; це наслідування природи: “Бути у злагоді

із собою, вічно врівноважувати свої сили, постійно підводити позитивний моральний і фізичний баланс свій – це закон усього сушого” [3, 66].

Отже, розглянувши винниченківську мисленеву категорію “чесність з собою” у проєкції вчень С.К’єркегора, Ж.-П.Сартра, Г.Сковороди, трактуємо її як філософсько-антропологічний феномен, що відповідає таким категоріям екзистенціальної філософії, як “пізнання себе”, “вибір себе”, “свобода”, “тотальність людського буття”.

Нами встановлено, що винниченківське формулювання щастя (“Щастя є твір нашої волі, розуму, сил”) відповідає сучасному філософсько-етичному трактуванню, де чітко визначено людину, точніше, “внутрішню” людину, яка в повсякденному існуванні витворює свою сутність. Дослівно інтерпретуючи визначення В.Винниченка, розуміємо щастя як стан існування (тут і зараз), який передує (“щастя є твір...”) людській сутності (“...нашої волі, розуму, сил”). Ідею щастя мислитель визначає як “дієву рівновагу сил, гармонізацію їх, або в моральному житті послідовність, єдність слова і діла, теорії й практики, розуму, чуття й волі, себто – чесність з собою”.

Література

1. Винниченко В. Честность с собой: Повесть; Записки курносого Мефистофеля: Роман / Пер. с укр.; Сост., подгот. текста и вступ. ст. Ю.Барабаша. – М.: Худож. лит., 1991. – 464 с.
2. Винниченко В. Щоденники (1926 – 1927) // Київська старовина. – 2000. – № 3. – С. 153 – 166.
3. Винниченко В. Щоденники (1928 – 1930) // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 62 – 73.
4. Винниченко В. Щоденники (1931 – 1933) // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 50 – 76.
5. Горський В.С. Історія української філософії: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2001. – 375 с.
6. Киркегор С. Наслаждение и долг / Перевод с датского П.П.Ганзена. – 3-е издание. – К.: Air Land, 1994. – 504 с.
7. Панченко В. Марксист, який хотів залишитися українцем. Володимир Винниченко // Україна Incognita / За загальною ред. Л.Івашиної. – К.: Факт, 2002. – 400 с. – С. 271 – 282 / За матер. архіву Володимира Винниченка у Колумбійському університеті (США).

8. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. – Вінніпег: Друкарня Видавничої С-ки Тризуб, 1975. – 213 с.

9. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.

10. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Пер. з фр. В.Лях, П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 854 с.

11. Сиваченко Г. Конкордизм В.Винниченка, або Мистецтво бути щасливим // Хроніка, 2000. Випуск 39 – 40. Україна: філософський спадок століть / Український культурологічний альманах. – Б.в., – 800 с. – С. 426 – 440.

12. Сковорода Г. Твори: У 2 т. – К.: АТ “Обереги”, 1994. (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства).

Петрив Оксана. **Философско-антропологические феномены в творчестве Владимира Винниченко.** В статье проанализировано философско-антропологические феномены – “честность с собой”, конкордизм, счастье, дискордизм, с помощью которых отображены размышления В.Винниченко о смысле человеческого существования. Основными категориями экзистенциального философствования мыслителя являются те, с помощью которых писатель-философ осмысливает проблему существования человека в мире, в отношениях с самим собой – на уровне сознания и самосознания.

Ключевые слова: “честность с собой”, конкордизм, счастье, дискордизм.

Petriv Oksana. **Philosophical and anthropological phenomena in V.Vynnychenko's works.** The article analyses philosophical and anthropological phenomena “honest with myself”, concordism, happiness, discordism which help to reflect V.Vynnychenko's view as to the essence of human existence. The main categories of his existence philosophy are those that help to comprehend the problem of person's existence in the world, his relations with himself – at the level of consciousness and self awareness.

Key words: “honest with myself”, concordism, happiness, discordism.